

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

**Харківський національний університет внутрішніх справ**

**Факультет № 6**

**Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін**

## **ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ**

**З навчальної дисципліни «Історія держави і права »  
обов'язкових компонент освітньої програми  
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

**262 Правоохоронна діяльність**

**за темою «Право України у міжвоєнний період (1921 – 1939 рр.)»**

**Харків 2023**

### **ЗАТВЕРДЖЕНО**

Науково-методичною радою  
Харківського національного  
університету внутрішніх справ  
Протокол від 25.09.2023. № 8

### **СХВАЛЕНО**

Вченою радою факультету № 6  
Протокол від 25.08.2023. № 5

### **ПОГОДЖЕНО**

Секцією Науково-методичної ради  
ХНУВС з юридичних дисциплін  
Протокол від 22.09.2023. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 8 (протокол від 18.08.2023).

#### **Розробники:**

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, доктор юридичних наук, професор **Кириченко В. Є.**
2. Завідувач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Холод Ю. А.**
3. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Головко Б. Г.**

#### **Рецензенти:**

1. Завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Логвиненко І. А.**
2. Професор кафедри міжнародного права Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна, доктор юридичних наук, професор **Гавриленко О. А.**

## **План лекції**

1. Джерела права УРСР в умовах формування командно-адміністративної системи та тоталітарного режиму (1930 – 1939 рр.).
2. Основні риси конституційного (державного) права УРСР (30-ті рр. XX ст.).
3. Основні зміни в цивільному, кримінальному, адміністративному, процесуальному, пенітенціарному та інших галузях права УРСР (30-ті рр. XX ст.).
4. Державно-правовий режим на західноукраїнських землях та Бессарабії у складі іноземних держав (20-ті – 30-ті рр. XX ст.).

### **Рекомендована література.**

#### **Основна:**

1. Історія держави і права України: підручник / за редакцією О.М. Бандурки. Харків, ХНУВС, 2019. 448с.
2. Гавриленко О. А. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 309 с.

#### **Додаткова:**

3. Стрельникова І.Ю. Організаційно-правові засади функціонування зовнішньополітичного відомства в УСРР (1917-1929 рр.). Харків : Право, 2012. 200 с.
4. Юридична енциклопедія: В 6 т. К.: «Укр. енцикл.», Т. 1 – 6: [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://leksika.com.ua/legal/>; <http://cyclop.com.ua/content/view/330/43/>

## Текст лекції

### ***1. Джерела права УСРР в умовах формування командно-адміністративної системи та тоталітарного режиму (1930 – 1939 рр.).***

Особливістю джерел права в Україні до прийняття Конституції УСРР 1937 р. було те, що приймати закони мали право Всеукраїнський з'їзд Рад, ВУЦВК, Президія ВУЦВК і Раднарком УСРР.

Конституція УСРР 1929 р. оголошувала Всеукраїнський з'їзд Рад "верховним органом влади" УСРР. В силу цього з'їзд мав право прийняти до свого розгляду і вирішити будь-яке питання, у тому числі й шляхом прийняття закону. ВУЦВК було надано право затверджувати проекти кодексів, а також усіх законодавчих актів, які визначали загальні норми політичного, економічного і культурного життя УСРР. Одночасно таке ж саме право в галузі законодавства мала Президія ВУЦВК з однією поправкою: всі ці законодавчі акти в обов'язковому порядку повинні вноситися на розгляд і затвердження сесії ВУЦВК. Раднарком УСРР в межах наданих йому ВУЦВК прав також видавав законодавчі акти й постанови.

Така множинність законодавчих органів призводила до певних перекосів в їх діяльності. Справа в тому, що адміністративно-командна система управління все більше перетворювала всеукраїнські з'їзди Рад в органи декоративні, в силу чого їх постанови у більшості випадків носили загальний характер. В такому ж напрямку, хоча у трохи меншому обсязі, з початку 30-х років змінювалась законодавча діяльність ВУЦВК. Завдяки цьому основна робота в галузі законодавства зосереджувалась в Президії ВУЦВК і Раднаркомі УСРР. Тому не випадково, що значна маса законодавчих актів цього періоду подана у формі постанов Президії ВУЦВК і Раднаркому УСРР.

Посилення керівної ролі Комуністичної партії знайшло своє відбиття у спільних постановах ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР. Зрозуміло, що цю практику було поширено і на Україну. Хоча про таку форму законодавчих актів не згадує ні Конституція СРСР, ні Конституція УСРР, вони були джерелами права і, більше того, торкались, як правило, найважливіших галузей життя України, а їх кількість невпинно зростала.

Характерною рисою у розвитку джерел права з початку 39-х років стає перевага загальносоюзного законодавства над республіканськими. Ця тенденція проявлялася в двох напрямках: по-перше, в тому, що поширюється пряма дія загальносоюзних законодавчих актів, а по-друге, якщо і видавались республіканські законодавчі акти, то в більшості своїй вони будувалися на основі відповідних загальносоюзних законодавчих актів і значною мірою повторювали останні.

З прийняттям Конституції СРСР 1936 р. і Конституції УРСР 1937 р. відбулись серйозні зміни. Відтепер усі нормативні акти поділялись на закони і підзаконні акти. Конституція СРСР 1936 р. встановила, що законодавство в СРСР здійснюється виключно Верховною Радою, СРСР. Аналогічну норму було вміщено і в Конституцію УРСР 1937 р. стосовно Верховної Ради УРСР.

Президія Верховної Ради УРСР мала право в межах своєї компетенції видавати укази, які за своєю юридичною природою були підзаконними актами. Раднарком УРСР видавав постанови і розпорядження на підставі і на виконання законів СРСР і УРСР, постанов і розпоряджень Раднаркому СРСР.

Слід зазначити, що хоч і була в цей час створена міцна правова система, але існувала вона нібито незалежно від реального життя.

## ***2. Основні риси конституційного (державного) права УРСР (30-ті рр. XX ст..).***

Україна, як і раніше, залишається суб'єктом Союзу. Але і тут відбуваються деякі зміни. У 1939 р. її територія збільшується за рахунок приєднання Західноукраїнських земель. Відбуваються якісні зміни. Формально республіки, що входять у Союз продовжують залишатися рівними, але їхнє дійсне положення і відношення до них союзної влади були різними. По Конституції СРСР 1936р. збільшувалася компетенція Союзу і зменшувалася компетенція республік. Республіки не могли самі створювати кодекси. Союз міг втручатися в питання адміністративного устрою республік. У 1938р. приймається закон про союзне громадянство. До цього було громадянство республіканське. Тут же тріумфує сталінський варіант державного устрою – автономізації. 1940р. Україна перетворюється в унітарну державу. Ліквідується Молдавська АРСР, стає союзною республікою.

Відповідно до Конституції СРСР 1936р. і УРСР 1937р. влада на місцях і центрі належить Радам. По – колишньому в державі існує диктатура пролетаріату. Вперше в Конституції 1936р. у визначення держави вводиться термін «соціалістична».

Які зміни відбуваються в системі вищих органів державної влади і управління? Вищим органів державної влади й у СРСР і в УРСР є Верховна Рада, що утворився в результаті з'єднання З'їзду Рад і Центрального Виконавчого Комітету. Верховна Рада УРСР повинна була обиратися громадянами терміном на 4 роки. Верховна Рада була єдиним законодавчим органом республіки (ст. 59 Конституції СРСР).

У такий спосіб Радянська держава відмовилася від принципу множинності влади, але тільки формально тому що Президія Верховної Ради видавала Укази й уряд міг видавати Постанови. Правда формально вони повинні були затверджуватися Верховною Радою.

До компетенції Верховної Ради України відносилося:

1. Прийняття Конституції республіки і внесення в неї змін. Але згідно ст.16 Конституції СРСР Конституції союзних республік повинні були будуватися в повній відповідності з Конституцією СРСР.

2. Затвердження Конституцій що знаходиться в її складі - автономної республіки, визначення границь її території. У складі УРСР до 1940р. – Молдавська АРСР.

3. Затвердження народногосподарського плану і бюджету республіки.

4. Верховна Рада УРСР користується правом амністії і помилування громадян, засуджених судовими органами України.

5. Установлює представництво республік у міжнародних зносинах.

6. Організація судових органів УРСР

Верховна Рада УРСР обирала Президію Верховної Ради до котрої входили: Голова Президії, його заступники, секретар Президії і його члени.

Президія Верховної Ради УРСР повинний був здійснювати вищу державну владу на території республіки в період між сесіями Верховної Ради.

Конституція УРСР 1937р. установила, що Верховна Рада створює уряд Української РСР – Рада Народних Комісарів, що є вищим виконавчим і розпорядницьким органом державної влади на території республіки.

У відмінності від попередньої Конституції, нова Конституція чітко розмежувала компетенцію вищих органів влади і керування УРСР:

По ст.43. уряд УРСР поєднує і направляє роботу народних комісаріатів республіки й інших підлеглих йому установ, поєднує і перевіряє роботу уповноважених загальносоюзних народних комісаріатів, уживає заходів для виконання народногосподарського плану, державного і місцевого бюджету УРСР, для забезпечення суспільного порядку, захисту інтересів держави й охорони прав громадян.

Конституція УРСР 1937р. досить чітко визначила організаційну структуру, і предмети ведення галузевих органів державного керування – Народних комісаріатів УРСР.

Місцеві органи – Ради (обласні, районні, міські) і виконкоми.

Особливістю цього періоду було те, що демократизується система виборів. Обмеження, що існували раніше знімаються. Тепер вибори в Ради характеризуються новими ознаками. Вони: загальні, рівні, прямі, відбуваються при таємному голосуванні

Держава виходить з того, що ті категорії громадян, яким не можна було довіряти виборчі права – ліквідовані. Прямі - виборці вибирали і центральні органи і місцеві ради. Рівні – рівність усіх виборців (робітників, селян, інтелігенції).

Порозумівалося, що встановлення такої системи виборів дозволить наблизити органи влади до народу. Виникає взаємна відповідальність. Але фактично органи державної влади продовжували нести відповідальність не перед народом, а тільки перед партійними органами.

**3. Основні зміни в цивільному, кримінальному, адміністративному, процесуальному, пенітенціарному та інших галузях права УРСР(30- ті рр.. XX ст.).**

Говорячи про зміни в праві УРСР у період твердження командно-адміністративної системи, твердження режиму особистої влади Сталіна, тобто в 30-і роки, розглянемо зміни в основних галузях права:

- А. Цивільне право
- Б. Земельному і колгоспному праві
- В. Трудовому праві
- Г. Карному і карно-процесуальному праві

Насамперед варто звернути увагу на той факт, що при культі особистості вся правова система радянської держави була націлена на посилення репресій. Це впливало з положення, висловленого І.В. Сталін наприкінці 20-х років про посилення класової боротьби в міру просування до соціалізму. Навіть у партійних документах (правда більш пізнього періоду) визнавалося, що ця теза на практиці став «обґрунтуванням грубіших порушень соціалістичної законності і масових репресій».

Насамперед оправі власності. У цей час державна власність став безроздільно пануючою з усіх галузях економіки. Виходячи з цього, ЦВК і РНК СРСР у постанові від 29 квітня 1935 р. «Про передачу державних підприємств, будинків і споруджень», а також РНК СРСР у прийнятому в розвитку цієї постанови від 15 лютого 1936 р. заборонили державним органам продаж і придбання за гроші цих основних фондів, установивши порядок перерозподілу державної власності, заснований на принципі безкоштовної передачі.

У випадках, коли принаймні одна зі сторін була чи установа підприємством союзного підпорядкування, передача здійснювалася тільки по постанові РНК СРСР. Якщо ж обидві сторони були чи установами підприємствами республіканського чи місцевого підпорядкування, то для передачі необхідно була постанова РНК союзної республіки. У рамках відомства передача майна здійснювалася на підставі розпорядження керівника відомства.

Положення про панування соціалістичної власності було закріплено в Конституції СРСР 1937р. Ст.4 зафіксувала, що соц. власність на знаряддя і засоби виробництва складає економічну основу СРСР і УРСР.

У ст.5 закріплено, що соц. власність існує в двох формах:

1. всенародної, чи державна власність
2. кооперативно-колгоспна власність тобто власність окремих чи колгоспів кооперативних об'єднань.

Зі ст.5 видно, що ця власність працівнику не належала.

Тут же в Конституції, виділений ще один вид власності – особиста, але її не включають у число форм власності. Це відбувається тому що соц. власність здобуває пріоритетне значення, а власність селян була експропрійована. Хоча формально і вказувалася, що «поряд із соціалістичною системою господарства, що є пануючою формою господарства..., допускається законом дрібне приватне господарство одноособових селян і кустарів, засноване на особистій праці і виключає експлуатації чужої праці».

Але фактично, проголошуючи особисту власність, конституція ставить

хрест на приватній власності. У чому між ними різниця? Адже з погляду здорового глузду приватна власність і особиста - це одне і теж. Але держава все-таки розрізняла їх:

1. Вважалося, що особиста власність – результат трудової участі працівника в процесі виробництва. Джерело особистої власності – участь працівника в соціалістичному виробництві.

3. Особиста власність повинна задовольняти особисті потреби. Серед особистої власності немає знарядь і засобів виробництва.

Особиста власність характеризується зі ст.10 Конституції, де конкретно вказуються об'єкти особистої власності: заощадження, житловий будинок, підсобне домашнє господарство, предмети домашнього господарства і побуту, предмети особистого споживання і зручності.

Є ще один різновид особистої власності – власність колгоспного двору – родини колгоспників (ст.7).

Стаття в Конституції перелічує об'єкти державної власності – земля, її надра, води, ліси, заводи, шахти, транспорт, банки, кошти зв'язку, радгоспи, МТС, комунальні підприємства й основний житловий фонд у містах і промислових пунктах.

Керування власністю Ст.11 Конституції закріпила положення про те, що соц. власністю керує держава. Керівництво держави виражалось насамперед у плануванні. Створено спеціальний плановий орган – Держплан.

Зміни в земельному і колгоспному праві

Найважливішими актами колгоспного права з'явилися Статути З/Х артiлі :

1. Перший Приблизний статут сільгоспартілі був затверджений ЦВК і РНК СРСР 1 березня 1930р.

2. Другий – прийнятий II Всесоюзним З'їздом колгоспників - ударників, що відкрився 11 лютого 1935р. і затверджений спільною постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) 17 лютого 1935р.

Статути увібрали в себе те, що спочатку містилося в партійних і державних документах, що направляли процес колективізації.

Об'єкти колгоспної власності: с/г інвентар, насінні запаси, продукція колгоспу (за винятком тієї її частини, що він повинний був віддати державі).

Трудове право

У цій галузі права також спостерігається тенденція посилення натиску з боку держави. Це проявилось в прийнятті наступних нормативних актів:

1.Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940р.:

а. Збільшився робочий час з 7 до 8 годин. 8-ми годинний робочий день введений у 1917р., підтверджений КЗ про працю (Кзотом) у 1922р. Потім у 1927 р. видається Маніфест Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету про поступовий перехід на 7-ми годинний робочий день. А в 1940р. знову 8-ми годинний.

Б. Перехід на з 6-ти денний на 7-ми денний робочий тиждень (кожен 6-й день раніш був вихідним).

В. устанавлювалася кримінальна відповідальність за прогул (прогулом



вважалося запізнення більш ніж на 20 хвилин) чи самовільний відхід з підприємств). За прогул – примусові роботи на термін до 6-ти місяців з виплатою 25% із зарплати.

За самовільне залишення підприємства – тюремне ув'язнення терміном від 2 до 4-х місяців.

Карне і карно-процесуальне право

У цих галузях права найбільше відзначається обмеження прав людини.

Широке поширення одержало залучення до кримінальної відповідальності невинних, котре базувалося на принципі об'єктивного зобов'язання.

Усі склади злочину зв'язані з «зрадою Родини» одержали докладну регламентацію в постанові ЦВК СРСР від 8 червня 1934р. У цьому законодавчому акті уперше вводилося поняття «зрада Родини» і передбачалася підвищена порівняно зі старим законодавством кримінальна відповідальність.

На підставі союзної постанови ЦВК і РНК УРСР 20 травня 1934р. прийняли постанова про доповнення Кримінального Кодексу УРСР статтями про зраду Родини. Доповнення були внесені в КК.

У ст. 54-1а КК УРСР містився примірний перелік діянь, що вважалися зрадою Родини: шпигунство, видача військової чи державної таємниці, перехід на сторону ворога, чи втеча переліт за кордон.

За зраду Родини була установлена вища міра покарання – розстріл з конфіскацією всього майна, а при пом'якшувальних обставинах – позбавлення волі терміном на 10 років з конфіскацією майна.

Установлювалася кримінальна відповідальність за недонесення: згідно ст. 54-1м КК УРСР недонесення з боку військовослужбовця про що готується чи зроблений зраді карало позбавленням волі терміном на 10 років, а недонесення з боку інших громадян каралося позбавленням волі на термін не менш 6 місяців.

Наслідком шпигуноманії і пошуком внутрішніх ворогів було внесення в КК УРСР деяких змін. Постановою ЦВК СРСР від 2 жовтня 1937р. була змінена ст. 18 «Основні засади кримінального законодавства СРСР і союзних республік». У цьому документі встановлювалося, що шпигунство, шкідництво зі спробами організації вибухів і ін. диверсійні акти карають позбавленням волі на термін до 25 років. Узагалі слід зазначити, що з 1937р. збільшується максимальний термін позбавлення волі з 10 років до 25 років. 2 грудня 1937р. ЦВК УРСР ввів у КК УРСР ст.27-1, що відтворювала цю постанову ЦВК СРСР.

Відповідно до цієї статті були притягнуті до кримінальної відповідальності багато безневинних людей.

Ще одна характерна риса – зниження віку залучення до кримінальної відповідальності за ряд злочинів - з 12 років за грабіж, зґвалтування і деякі інші злочини (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 10 грудня 1940р. і Постанова ЦВК СРСР від 7 квітня).

У сфері карного процесу – ми бачимо грубе поправлення прав

обвинувачуваних.

Вишинський: Не можна жадати від суду уміння відтворити обставини злочину. Головний доказ – визнання.

Відповідно до Конституції 1936р. установлюється захист обвинувачуваного. Право на захист розглядалося в двох випадках:

1. Право на захист у матеріальному змісті – право користування всією сукупністю коштів, що надають закони.

2. Право на захист у формальному змісті – право мати адвоката.

Для радянської системи характерне розуміння права на захист у формальному змісті.

Однак не усі мали і таке право. 1 грудня 1934р., у день убивства С.М. Кірова, Президія ЦВК СРСР прийняв постанову «Про порядок ведення справ по чи підготовці здійсненню терористичних актів» - установлюється спрощений порядок розгляду справ про тероризм:

1.термін –до 10 діб

2.вручення обвинувального висновку за добу до суду

3.виключення з процесу «сторін» - прокурора й адвоката

4.скасування касаційного оскарження і навіть прохання про помилування – негайний розстріл.

У 1937р. такий же порядок уводиться по справах про шкідництво і диверсії.

#### ***4. Державно-правовий режим на західноукраїнських землях та Бессарабії у складі іноземних держав ( 20-ті – 30-ті рр.. ХХ ст..).***

Після революційних подій ХХ століття поза межами радянської України залишилася майже вся Західна Україна з населенням в 6,6 млн. осіб. Не лише кількісно, а й якісно це населення становило могутній потенціал, що відігравав вагомому роль у загальному розвитку української нації.

Східна Галичина і Західна Волинь

За Ризьким договором 1920 року між РСФРР, УСРР і Польщею польський уряд зобов'язувався гарантувати права національних меншин та забезпечити вільний розвиток їх культур, мови, віросповідання. Юридично польське панування над землями Східної Галичини і Західної Волині було встановлене 14 березня 1923 року, коли Рада послів країн Антанти у Парижі узаконила анексію цих земель Польщею.

Окупаційний режим встановив у Західній Україні режим терору і насилля. Польський великодержавний шовінізм став основою державної політики Польщі. Влада на українських землях перейшла до командувача військ, який отримав посаду генерального делегата польського уряду, а на місцях - до урядових комісарів. З державних установ звільнялися всі службовці, які відмовлялися від присяги на вірність Польській державі.

Після окупації Східної Галичини і Західної Волині польський уряд перейменував цю територію у Східну Малопольщу, а згодом-у Польщу "Б", на відміну від коронних земель, які отримали назву Польща "А". Край був поділений на п'ять воєводств - Волинське, Львівське, Поліське, Станіславське і Тернопільське.

26 вересня 1922 року польський сейм прийняв закон про воєводську автономію, згідно з яким у Львівському, Станіславському і Тернопільському воєводствах утворювалися воєводські сеймики та їх виконавчі органи - комітети. До компетенції сеймиків належали різноманітні другорядні питання. Рішення сеймиків здебільшого вимагали санкції президента держави.

Воєвода як представник уряду міг призупинити будь-яке рішення сеймика, що не вимагало санкції президента, а також будь-яке рішення воєводського комітету. Щоправда, ст. 21 закону забороняла державним органам проводити на території цих воєводств колонізаторську політику, а ст. 24 обіцяла навіть "заснувати український університет". Насправді ж, закон про воєводську автономію ніколи не був втілений у життя.

На посади воєвод і старост у повітах приймалися, як правило, особи польської національності. У 1924 році видається закон про заборону української мови в усіх державних і муніципальних установах, у тому числі сільських.

У 30-х роках територіальні органи польської урядової адміністрації поділялися на загальну адміністрацію і спеціальну. Загальна адміністрація виконувала завдання, які відносилися до компетенції органів внутрішніх справ. Функції спеціальної адміністрації були пов'язані з діяльністю органів місцевого управління. Загальна адміністрація мала таку систему: у воєводствах управління очолювали воєводи, а у повітах-повітові або міські старости. У міських і сільських гмінах (общинах) не існувало окремих органів загального управління. Їх функції виконували органи територіального самоврядування. Воєвода призначався на посаду президентом за поданням міністра внутрішніх справ. Як орган воєводської адміністрації воєвода виступав у подвійній ролі - він очолював і загальну, і спеціальну адміністрації.

Воєвода представляв уряд на території воєводства. Він контролював діяльність усієї урядової адміністрації, мав право призупинити розпорядження органів спеціальної адміністрації, здійснював керівництво державною поліцією, функції якої у 1934 році були значно розширені. Свої повноваження воєвода здійснював з допомогою воєводського управління, яке поділялося на відділи.

На чолі загальної адміністрації повіту стояв староста, якого призначав міністр внутрішніх справ. Староста підпорядковувався воєводі. Він представляв уряд на території повіту.

Апарат управління воєвод і старост складався з секторів і відділів. Основне місце в цьому апараті займав відділ безпеки. Важливу роль відігравали адміністративні відділи, які фактично були адміністративно-кримінальною юстицією і здійснювали нарівні з органами суду і прокуратури каральну політику. Вони мали право засуджувати до тюремного ув'язнення терміном до 3 місяців і стягувати штрафи до 3 тис. злотих. Наприклад, у Львівському воєводстві за 1937 рік адміністративними відділами було засуджено 94116 осіб.

Другорядне значення в апараті повітових старост і воєвод мали сектори і відділи охорони здоров'я, соціального забезпечення, сільського господарства

тощо, оскільки цій діяльності польський уряд у Західній Україні фактично не приділяв ніякої уваги. Старостам і воєводам підпорядковувався поліцейський апарат, який поділявся на комісаріати і постерунки (поліцейські дільниці).

Управління виділеними містами (з населенням понад 70 тис. осіб) з 1925 року здійснював міський староста, який мав ті ж права і обов'язки, що і повітовий староста.

Окупація західноукраїнських земель панською Польщею стала періодом застою в економіці краю. Частка великих промислових і торгових підприємств на західноукраїнських землях становила тільки 7 відсотків. Чимало промислових підприємств було ліквідовано чи переведено у центральну Польщу. Тільки у 1929-1930 рр. промисловість Західної України скоротилася більш ніж на 40 відсотків. Надзвичайно низьким був життєвий рівень робітників, зарплата яких становила 50 відсотків заробітку польських робітників, а тривалість робочого часу - 15-16 годин. У роки економічного застою і кризи (1929-1933 рр.) у Львові, наприклад, налічувалося близько 40 тис. безробітних.

Заданими перепису 1939 року 75,6 відсотка населення Західної України було зайнято у сільському господарстві, 7,9 відсотка - у промисловості. Близько 2 тис. великих землевласників володіли понад 1 тис. га землі. Водночас понад 50 відсотків усіх селянських господарств мали не більше 2 га кожне.

Тяжке економічне становище, соціальне і національне гноблення спричиняли посилення боротьби народних мас Західної України проти іноземних загарбників.

#### Північна Буковина

Більш жорстоким терором супроводжувалося загарбання Румунією Буковини. Політика Бухареста ще більшою мірою, ніж політика Варшави, базувалася на нехтуванні прав українського народу. 18 грудня 1918 року румунський король підписав декрет про приєднання Буковини до Румунії. Остаточо Буковина і Бессарабія були передані Румунії за умовами Севрського мирного договору (серпень 1920 року). Тут було офіційно запроваджено стан військової облоги, який протримався до 1928 року. Але і після заміни військового управління цивільним політика терору не припинялася. Слід згадати, що Румунська держава утворилася внаслідок об'єднання Волощини і Молдови у 1859-1862 роках, а незалежність отримала лише у 1878 році. Тому дивною була політика держави, населення якої на власному досвіді знало, що являє собою колоніальний і національний гніт. У той час як польська влада не заперечувала спільне слов'янське минуле поляків і українців, Бухарест проголосив українців Буковини "з українізованими румунами". Спеціальний декрет міністерства освіти Румунії від 24 липня 1924 року передбачав: "Громадяни румунського походження, які втратили свою материнську мову, повинні віддавати своїх дітей лише до державних або приватних шкіл з румунською мовою навчання". До кінця 1924 року в Буковині були закриті всі українські школи. Тотальна румунізація охопила все населення Буковини і Бессарабії. Навіть прізвища змінювалися на румунський

взірець.

У лютому 1938 року в Румунії було встановлено відкритий реакційний, фашистський режим генерала Й. Антонеску.

#### Закарпатська Україна

В кращому становищі знаходилося українське населення Закарпаття. Але демонструючи прихильне ставлення до українського народу, уряд Чехословаччини мало що робив для економічного розвитку краю.

У Чехословаччині, найбільш розвинутій у промисловому відношенні країні Центрально-Східної Європи, Закарпаттю відводилась роль економічно найзанедбанішої провінції. Певного розвитку набула хіба що лісова та лісохімічна промисловість. Робітники піддавались нещадній експлуатації, їм платили у півтора-два рази менше, ніж у центрі країни, відповідно гірше забезпечувалися й умови їх праці.

Не в кращому становищі знаходилося і сільське населення. Поміщикам належало втричі більше землі, ніж її мали селянські господарства.

Чеська адміністрація зовні більш прихильно, ніж румунська та польська влада ставилися до розвитку народної освіти. Проте повна відсутність українських вищих навчальних закладів прирікала українську мову і культуру на другорядність.

Не рятувало становища й "визнання" мови місцевого населення офіційною мовою "Підкарпатської Русі". Адже в "Генеральному статуті", який регулював це, йшлося не про українську, а про "русинську мову, тобто говірку підкарпатських русинів". Впливові місцеві чинники відвертіше пояснювали суть "русинофікації". Газета "Русский край" наполягала: "Серед народів узагалі, а серед слов'ян, зокрема, ніколи не було українського, а таке означає, що не було й української мови".

Але це була позиція прибічників "москвофільства", яка, на щастя, не стала державною політикою офіційної чеської влади.

#### Карпатська Україна

Мюнхенською угодою 1938 року частина території Чехословаччини була передана Німеччині. У закарпатських українців з'явилася надія на отримання автономії для Закарпаття.

3 жовтня 1938 року щойно створена Руська національна рада висунула вимогу реальної автономії від центру. Уряд Чехословаччини змушений був погодитись на це. 11 жовтня було створено перший уряд так званої Карпаторуської держави. Головою уряду став Андрій Бродій, який вже через 2 тижні був заарештований як угорський агент. 26 жовтня 1938 року прем'єром був призначений Августин Волошин. 22 листопада 1938 року було прийнято закон Чехословацької Республіки про Конституцію Карпатської України. На цій основі автономний уряд розгорнув роботу з підготовки виборів до Сейму Карпатської України. Але останнє слово в розв'язанні проблеми "Підкарпатської Русі" належало Німеччині і карпатські українці сподівалися на її підтримку.

Тим часом уряд угорського диктатора Хорті висунув свої претензії на Закарпаття. 2 листопада віденський арбітраж оголосив рішення про передачу

Угорщині частини Закарпатської України з містами Ужгород, Берегове і Мукачеве. Після цього столиця Карпатської України була перенесена з Ужгорода до Хуста.

Уряд Волошина заходився будувати українську державність. Почалася українізація освіти та адміністрації. 12 листопада 1939 року відбулися вибори до Сейму - вищого законодавчого органу країни. Українське національне об'єднання отримало на виборах 86,1 відсотка голосів. У зовнішній політиці український уряд орієнтувався на Німеччину. Але Гітлер вирішив передати все Закарпаття Угорщині.

У ніч з 14 на 15 березня німецькі війська вступили на територію Чехословаччини, а угорські - на територію Закарпаття.

15 березня 1939 року сейм проголосив Карпатську Україну незалежною державою. Сейм ухвалив закон, який містив такі пункти:

1. Карпатська Україна є незалежною державою.
2. Назва держави: Карпатська Україна.
3. Карпатська Україна є республіка на чолі з президентом, вибраним Сеймом Карпатської України.
4. Державною мовою Карпатської України є українська мова.
5. Барвами державного прапора Карпатської України є синя і жовта.

Волошин звернувся до Німеччини з проханням прийняти Карпатську

Україну під свій протекторат, але та порадила українцям не чинити опору угорцям.

Проте закарпатські українці не збиралися розлучатися з державністю, яку щойно проголосили. Кілька тисяч бійців воєнізованого формування "Карпатська Січ" вступили до нерівного бою з 40-тисячною угорською армією. У боях полягло близько 5 тисяч закарпатців. Закарпатська Україна була окупована фашистською Угорщиною. Головною причиною падіння Карпатської України було те, що вона не отримала міжнародної підтримки. З відкритою неприязню ставилося до неї керівництво СРСР, вбачаючи в ній небезпечне вогнище українського самостійництва. У промові на XVIII з'їзді ВКП(б) 10 березня 1939 року Сталін героїчну боротьбу карпато-українців охарактеризував словами: "Комашка, що хоче прилучити до себе слона". Карпатська Україна проіснувала кілька днів, але залишила глибокий слід у боротьбі за національну державність. Західноукраїнське населення дістало ряд важливих уроків. Головний із них-небезпечність орієнтації на підтримку інших держав. Проголошення незалежної держави мало велике історичне значення, оскільки знову продемонструвало світові непереборне прагнення українського народу до створення власної держави.